Թ. ՏԱՐԻ — ՇԱԲԱԹ 25 ՕԳՈՍՏՈՍ 1906 — ԹԻՒ 840

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Պուլկարիոյ համար տարեկան 12 ֆր.
վեցամսեայ 7 «
Արտասահմանի համար տարեկան 15 ֆր.
վեցամսեայ 8 «
Ամերիկայի համար տարեկան 3 տոլ.
վեցամսեայ 1.50 «

Ծանուցմանց տողը առաջին երեսին համար 40 սանթիմ իսկ վերջին երեսին համար 20 սանթիմ է։ Երեքից աւելի անգամներու համար 20 0/0 զեղչ կը լայ։

—o—

Վարձայի համար ձեռքի 10 սանթիմ է

ՇԱՐԺՈՒՄ

ԼՐԱԳԻՐ ԱԶԳԱՅԻՆ, ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆ

ԿԸ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԻ ԶՈՐԵՔՇԱԲԹԻ ԵՒ ՇԱԲԱԹ ՕՐԵՐԸ

Отговорникъ: СТЕПАНЪ КАНАРЯНЪ

Դարձակ եւ ղրամ ղրկել խմբագրութեան հասցեին

Редакция на вѣстникъ
"Шаржумъ"
Варна

Redaction du journal
„Charjoum"
Varna (Bulgarie)

—o—

Պուլկարիոյ համար ձեռքի
15 ՍԱՆԹԻՄ
Արտասահմանի համար ձեռքի
20 ՍԱՆԹԻՄ

—o—

Գրութիւնք եւ չեն տրուիր

«ՇԱՐԺՈՒՄ»Ի ԲԱԺԱՆՈՐԴ ԳՐՈՒՈՂԸ ԲԱԺՆԵԳԻՆԸ ՊԼՏԲ Է ԿԱՆԽԻԿ ՎՃԱՐԷ

«ՏԱՍ ՏԱՐԻ Հ. Ց. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ»

Արդէն այս անունով բը բոշիւրը յանձնված է տպագրութեան։

Բրոշիւրի նպատակն է, առանց խծբծանքի Դաշնակցութիւնը մէջ տեղ դնել իր իսկութեամբը և միեւնոյն ժամանակ փաստել թէ՝ իմ պայքարը սկսած է շատ հին ժամանակից և վերջերս միայն սուր կերպարանք ընդունեց։ Բնական է որ բրոշիւրի մէջ փաստող գոկիմանները մեծ տեղ պիտի գրաւեն։

Բրոշիւրի գինը տպագրութիւնից վերջ 3 ֆրանկ է լինելու։ իսկ բաժանորդ գրվողի համար 2.50 ֆր։

Դիմել «Շարժումի» խմբագրութեան

Café Promenade Vienne

Այս շքեղ քաֆէն կը գտնուի Վիէննա Ֆրանց Ժոզէֆ քարափին վրայ։ կըստանայ զանազան հայերէն թերթեր։ Առ հասարակ բոլոր հայ կամ արեւելքցի վաճառականները այս տեղ կը յաճախեն։ Ուստի օտար երկիրներէ եկող հայերը կը հրաւիրուին դիմել հոս, ուր պիտի գտնեն իրենց յարմար դիւրութիւններ և անհրաժեշտ տեղեկութիւնները։

Ցառաջիկայ Սեպտ։ 1ին կրսկսի Ամիրխանեանց երկսեռ վարժարանին 2րդ. տարեշրջանը։ Ընդունելութեան եւ այլն պայմանական քննութիւններ կըսկսին Օգոստոս 20ին։

ԳԼԽԱՒՈՐ ԵՒ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒԹԻՒՆԵՐԸ

—:—

Նախորդ յօդուածով ասացինք որ երկրի գործիչները, մանաւանդ տաճկահայ ինտէլիգէնտ գործիչները անպատճառ պէտք է ընդհանուր ժողովում ներկայ լինեն։ Լաւ, գտնվելուց յետոյ ինչ պահանջներ պէտք է դնել որ Դաշնակցութիւնը վերանորոգվի և յառաջադրած նպատակին յաջողութեամբ ծառայէ։

Առաջի նիստում ժողովի պէտք է դնել անձնազոհութեան ցենզի պահանջը...այսինքն ոչ մի դաշնակցական իրաւունք չունի քուէարկու լինել ընդհանուր ժողովում, եթէ նա պատրաստ չէ յեղափոխութեան մասնակցել գործնական կերպով և երկրի մէջ։ Այդպիսով հէնց առաջին նիստում սիրողները կը մաքրվեն։

Երկրորդ պահանջ. ջնջում բիւրօների ձայնի և ամբողջ բիւրօների։

Երրորդ պահանջ. արտասահմանեան մարմինները ընդունել ոչ իբր յեղափոխական մարմիններ, այլ իբր օժանդակ, նրանց պատգամաւորներին ձայն տալ միայն իրենց տեղական խնդիրների մասին և չը թոյլատրել ներկայ լինելու զուտ գործնական յեղափոխական խնդիրների ծեծվելուն։

Չորրորդ պահանջ. կոչմակերպութեան համար կամ անպայման կեդրոնացում և կամ թէ անպայման ապակեդրոնացում։

Հինգերորդ պահանջ։ Դրօշակի խմբագրութիւնը ընդունել լոկ իբր խմբագրութիւն և նրա վարողները իբրեւ վարձկան ծառայողներ՝ ուրիշ ոչ ինչ։

Վեցերորդ պահանջ. արտասահմանեան մարմինների վրայ հսկողները լինեն երկրի մարմինները, իրենց ընտրած վերատեսուչներով։

Եօթերորդ պահանջ. յստակ օրէն որոշել Դաշնակցութեան դերը Կովկասում և Մաճկաստանում։

Ութերորդ պահանջ. արտասահմանեան մարմիններին դրկել տեռորի որոշում տալու իրաւունքից։

Իմ կարծիքով և հաւատքով, նոյն իսկ աշխարհիս բոլոր յեղափոխականների հասկացողութեամբ այս պահանջներին գոհացում տալով է միայն որ Դաշնակցութիւն կը դառնայ իրօք մի յեղափոխական կազմակերպութիւն, գործը կանցնի երկրի գործիչների և յեղափոխական տարրի ձեռքը, կը վտարվեն փառասէր սիրողները. վերջ կըստանան եղբայրասպանութիւնները, որոնք միայն արտասահմանում երկրից դուրս են տեղի ունենում սիրող վարիչների հրամաններով, յեղափոխութեան անունով հաւաքված դրամները իրօք երկիր մտնելով յեղափոխական գործին կը ծառայեն, և վերջապէս երկրումն է շարժում տեղի կունենայ իրենց երկրում գտնվող և գործող յեղափոխական տարրերի որոշմամբ։

15 տարի է որ գոյութիւն ունի Դաշնակցութիւնը. նրա կատարած գործերից մէկ երկուսը հազիւ են կատարվել երկրի յեղափոխական տարրի որոշմամբ... Նրանում չէ ընդունված անպայմանօրէն անձնազոհութեան ցենզը, որը կատարեալ խայտառակութիւն է մի յեղափոխական կազմակերպութեան համար. երկրից դուրս տեղի ունեցած սպանութիւնները կատարվել են առանց երկրի մարմինների գիտակցութեան; Դաշնակցութիւնը եղել է մի խառնուրդ կեդրոնացման և ապակեդրոնացման, Դաշնակցութեան եկամուտների մի տասերորդ մասը իսկ չէ ծախվել երկրի մէջ, զուտ ապստամբական գործի համար, և սրա միակ պատճառը այն է որ մեր վերը դրած պահանջները զուտ յեղափոխական մտքով դրական լուծում չեն ստացել...երկրի գործերը և սմբողջ յեղափոխական գործը տարվել է սիրողների, երկրի պայմաններին, պահանջներին անծանօթ մարդկանց ձեռքով, թելադրութեամբ, որոնց յեղափոխական ամբողջ հաւատամքը կայանում է սրանում. փոքրիկ թռուցիկ գործեր կատարել տալ, սուտ ոգեւորված ճառեր արտասանել միամիտներին շլացնելու համար, ճառեր գրել թերթերում, դիմել եւրոպացիներին սգստութիւն և դրամ մուրալ... Վերջապէս ժամանակ է վերջ տալու այս դրութեանը... ժամանակ է երկրի ճակատագիրը յանձնել երկրացի յեղափոխական տարրին, ժամանակ է յեղափոխութեան անունով կաժվին և սպանութեամբ ստացված զումարները ծախսել երկրում, ժամանակ է վերջ տալ բերանացի և գրաւոր ճառերին, ժամանակ է վերջ տալ յեղափոխական տիտղոսով հացկատակութեան... Եւ այդ կարող են անել միայն երկրի գործիչները...

ՎԱՐՈ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

ՍԷՋՊՍՐԼԱՍԵՆՏԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻՆ ՍՈՒՋԵՒ

Մեր ըսրեկամիտ՝ ոչ մի խումբ աչակցուած այլ հայասէրներու կողմէն, յուլիս 25 ի Նիստին մէջ, Ժորժ Լօրանի միջոցով, Վերտաենի պատգամաւոր, ներկայացուց, ոչ առանց դժուարութեան, հայկական հարցը։

Անաւասիկ արտասանած ճառը։

Ժ. Լ օ ր ա ն—«Դիտեմ. որ ժողովի կանոնագրութիւնը հասկանալի խոհեմութեան նպատակով մը. կարգիլէ ժողովի առաջ բերել քաղաքական ներքին եւ այժմէական հարցերը։ Բայց չեմ կարծեր այս կանոնի դէմ չարժած լինել՝ հրաւիրելով ձեր եւ մեր Մշտական Խորհրդին ուշադրութիւնը միջազգային մի քանի դաշնագիրներուն յայտնի գործադրութեանը վրայ, նոյնիսկ այնպիսի դաշնագիրներու, որոնք բոլոր պետութիւններու ստորագրութիւնը կը կրեն եւ կը կանոնաւորեն, հասարակաց շահերու համար, եւրոպական հարցերը։

«Խնդիրը յատկապէս կը վերաբերի Բերլինի դաշնագրութեան բացայայտ տրամադրութիւններուն, որոնք օսմանեան կայսրութեան քրիստոնեայ ժողովուրդներուն երաշխաւորած են օրինաւոր բէժիմ մը, որը կարողանայ անոնց ապահովել կարգի կանոնի, անդորրութեան եւ արդարութեան նւազագոյն չափը, որու չգոյութեան

պարագային մարդ բարբարոսութեան վիճակին մէջ կ'ապրի: Արդ ամէն ոք գիտէ եւ ես այս մասին պնդելու պարտք չեմ զգար, որ Թիւրքիոյ քրիստոնեայ ժողովուրդները, որոնք միջազգային օրէնքներու առարկայ դարձած են չեն վայելեր, ինչպէս նաեւ մահմեդական ազգաբնակութիւնը, քաղաքակիրթ կեանքի տարրական պայմանները եւ յանձնուած են, մասնաւորապէս հայ ժողովուրդը ամենաահռելի կամայականութեան եւ ամենայոռի անապահովութեան ռէժիմին: Նոյնն է Մակեդոնիոյ մէջ:

«Այս արիւնոտ նահանգներու դէպքերու պատկերը չպիտի գծեմ. Դուք զանոնք կը ճանչնաք եւ տեղն ալ չէ: Բայց ինծի կը թուի, որ հանդիսաւոր դաշնագրերու յայտնի անգործադրութիւնը պիտի դառնայ ձեր գործունէութեան առարկայ:

«Պարտաւոր ենք պահանջելու, որ դաշնագրերը գործադրուին: Եթէ ոչ զանոնք կնքելէ ի՞նչ օգուտ: Ի՞նչ բանի կը ծառայեն մեր բոլոր ջանքերը եւ հասարակութիւնը ի՞նչ վստահութիւն կրնայ ունենալ մեր ջանքերու վրայ: Արդ, փորձառութիւնը կապացուցանէ, որ եթէ որոշ երկիրներու՝ մանաւանդ Թիւրքիոյ հետ դաշնագրերու գործադրութիւնը բռնի ուժով չպահանջէի, անոնք կը մնան առանց գործադրութեան: Այսպէս Բելգիան եւ Ամերիկան օսմանեան կառավարութեան հետ այս պահուս վէճ մը ունին, որու համար չեն կարող ոչ մէկ գոհացում ստանալ, որովհետեւ գիտեն որ մէկը չը կրնար, իսկ միւսը չուզեր զինու զօրութեան դիմել. Այդպիսի կացութիւն մը պէտք է որ ձեր ուշադրութիւնը գրաւէ.

«Տկարներն եւ խաղաղասէրները զոհուելու չեն: Հանդիսաւոր դաշնագրերը Բելգիոյի եւ Ամերիկայի կ'երաշխաւորեն իր քաղաքացիները դատելու իրաւունքը, որոնք Թիւրքիոյ մէջ յանցապարտ կը նկատուին: Արդ բելգիական հպատակ մը եւ ամերիկեան քաղաքացի մը, հակառակ դաշնագրերու, այս պահուս մահուան դատապարտուած եւ բանտարկուած կը մնան եւ իզուր բելգիական կառավարութիւնը Թիւրքիայէն պահանջեց, որ այս հարցը ենթարկեն Լահէի ատեանին իրաւարարութեան, որուն իրաւասութեան կը պատկանի իրօք: Մեզ պատասխանեցին, որ եթէ Թիւրքիան Լահէյի ժողովին մասնակցի, դաշնագիրը որուն պիտի յանգի ժողովը, չպիտի վաւերացուի սուլթանին կողմէ, եւ մեր իրաւունքը, գործոյ մի ներագործումէն, կը մնայ մեռած տառ բայց նոյն իսկ այս կարգի դժուարութիւններու վերջ տալու համար է որ Լահէյի ատեանը կազմուեցաւ.

Նախագահը. — Չեմ կրնար թոյլ տալ յարգելի բարեկամիս որ հակառակ մեր կանոնի, այս հարցի մասին շարունակէ խօսիլ:

Մ. Լօրան. — «Կը կարծէի որ իմ առաջարկս — միջազգային դաշնագրերու անգործադրութեան հարցը ենթարկել մշտական խորհրդի ուսումնասիրութեան — մեր ներքին կանոնագրին բնաւ հակառակ չէ: Պարոններ դ'Էստուրնէլ դը Կոնստանի, Ճ. Ուիլսընի եւ Ու. Ճ. Բրիանի հետ պատիւ ունիմ խնդրելու, որ խորհուրդը յառաջիկայ նիստի համար բարեհաճի ուսումնասիրել դաշնագրերու անգործադրութեան այդ ծանրակշիռ հարցը, մասնաւորապէս Բերլինի Դաշնագրի հարցը, որ Օսմանեան կայսրութեան քրիստոնեայ ժողովուրդներուն, քաղաքակիրթ ռէժիմի հանդիսաւոր երաշխաւորութիւնը տուած էր Եւրոպայի անունով. Հայերը ինծի խնդրած են, որ մինչեւ հոս լսել տամ իրենց վշտի աղաղակը եւ օրինական բողոքը՝ անհաւասարութեան եւ կամայականութեան ռէժիմի դէմ, որը շարունակել՝ կը նշանակէ բռնաբարել դաշնագիր մը, որ կը կրէ սուլթանի եւ բոլոր մեծ պետութիւններու ստորագրութիւնը»:

Առաջարկը միաձայն ընդունուեցաւ: Խորհուրդը միջոցներ ձեռք պիտի առնէ՝ հայկական խնդիրը Լահէյի ժողովին ներկայացնելու:

ՎԵՐՋԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Օգոստոս 25 ին, «Դրօշակ»ի խմբագրութիւնը յանուն Հ. Յ. Դաշնակցութեան, ուղարկեց Ֆրանսիայի, Անգլիայի, Իտալիայի և Միացեալ-Նահանգների արտաքին գործերի մինիստրութիւններին մի դիմում՝ հայկական խնդիրը Լահէյի ժողովին ներկայացնելու համար: Այդ դիմումին կցած է մի դօսիէ, բաղկացած 14 մեծադիր երեսներից, ուր ցուցակագրուած են Թիւրքաց Հայաստանում կատարուած բռնութիւնները, սկսած 1906 թւի յունուարի 1ից մինչեւ յուլիս 1ը:

— —

Թիֆլիսում կառավարութեան կարգադրութեամբ դադարեցրուած են Հայոց և վրաց մի քանի լրագիրներ, և ի միջի այլոց «Ալիք»:

«ԴՐՕՇԱԿ»

ԴԱՇՆԱԿՑԱԿԱՆ ԱՆՀԱՍԿԱՑՈՂ ԳԼՈՒԽՆԵՐԸ

Այսչափ երկար պայքար մը մէկ կազմակերպութեան մը դէմ, այն էլ, յեղ. կազմակերպութեան, ցոյց տալով նրան իր անցած սխալները որը եթէ շարունակելու լինի կործանման դուռը հասնելը յայտնի և որոշ է. ու այդ կազմակերպութեան չի հասկնալը իր դէմ մղուած պայքարը ինքնին կուգայ հաստատել թէ դաշնակցականները անհասկացող գլուխներ շատ ունին:

Եթէ պայքարը մղւէր անուղղակի կերպով մի անհամ չուրջը անհամը կզգար իր սխալը եւ կը հետեւէր մի աւելի օգտակար ուղղութեան արատից ազատւելու համար:

Իսկ դաշնակցական ինտելիգենտ կոչւող լաքէները այս պայքարին առաջ կը լեն ու կը լեն. կամ աւելին, պայքարին պատճառներու իրականութիւնը կընդունին. բայց ճակատաբաց առարկել չեն կրնար գալ, գոնէ ինքզինքնին պաշտպանելու:

Այս եթէ այդ պայքարը ըլլար դաշնակցութիւնը տապալելու, հիմնայատակ ընելու նպատակով. և պայքարը մղող էլ լինէր Պրօնեանի — կամ նրա նման մի հացկատակ, մենք իհարկէ կը բռնէինք մի աւելի տարբեր դիրք եւ կարծիք դէպի պայքարը:

Բարեբախտաբար պայքարը ստեղծողը եղաւ մի այնպիսի փորձառու գործիչ որը ամբողջ տասնեակ տարիներ հայ յեղափոխական կեանքի մէջ գործել է և շատ թէ քիչ իր օգտակարութիւնը ունեցել է:

Եւ այս անգամ էլ պայքարը սկսեց մի այնպիսի վեհանձն քայլով, որ եթէ չեմ սխալւում կրնամ ըսել թէ մինչեւ ցարդ չէր տեսնուած այսպիսի մի պայքարիչ. խօսքս Վարդօյի պայքարին մասին է:

Նախ որ Վարդօն ունեցել է իր ներքին պայքարը ամբողջ տարիներ շարունակ, հայ ժողովրդին, յոյսը յեղափոխութիւնից չի կտրելու նպատակաւ (աչքի առաջ ունենալով ուրիշ կուսակցութիւնների անցեալի բաժանումը և հետեւանքը) դրա համար հրապարակաւ չէ ուզեր պայքարել, իսկ երբ տեսաւ որ ներքուստ չի պիտի կարողանայ հասկցնել այն սխալ դրութիւնը անհասկացող գլուխներին, թերեւս մկրտութիւն էլ տեղի ունենար. հրապարակ ելաւ պայքարի. իր համբերութեան բաժակը լեցուած սեպելով:

Երկրորդ Վարդօն չի ուզեր որ ինքնին կազմէ մի ուրիշ կուսակցութիւն եւ ինքը լինի ղեկավարող. ո՛չ, այլ Վարդօն կուզէ Դաշնակցութեան մէջէն վտարել տալ Ֆրանկի, Բուլղարի և տօլարի համար յեղափոխական կամ աւելին դաշնակցական եղողները, որոնք ապրելու միջոց են դարձրել յեղափոխութեան սուրբ անունը. մէկ խօսքով Վարդօն կուզէ Պետօների, Բաբկէնների սուրբ արիւնով ներկուած Դաշնակցութիւնը ազատել իր

ԿՈՎԿԱՍԻ ՄԱՄՈՒԼԸ ԵՒ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ (*)

«Մուրճում Ա. Նկախի յօդուածները, ինչպէս երեւում է, բաւական գրգռել են մեր «ազգային կառավարութեան» շէֆերին, որոնց կուսակցութիւնը, մանաւանդ «Ալիք»ի ղեկավարները անունով մեր յօդուածից յետոյ "Մշակ"ում, հասել է նօն պլիւս ութրա բորբոքման. Հայհոյանքի, սպառնալիքների, պրովակատորական ստերի տարափի հետ «Ալիք»ի ղեկավարները ինչ որ ակնարկներով ուզում են հաւատացնել խումբին թէ ես «երբեմն թունդ դաշնակցական» յանկարծ փոխում եմ ուղղութիւնս եւ համոզմունքներս»: Ով հետեւել է իմ գրածներին եւ անցեալ հասարակական գործունէութեանս՝ հազիւ թէ հաւատայ ընդայի

(*) Խ. Խ. Արտատպում ենք "Մուրճ"ից արտասահմանի հայութեան ցոյց տալու համար՝ որ Դաշնակցութիւնը իր շէֆերովը խիստ քննադատութեան են ենթարկվում եւ կովկասեան ամբողջ մամուլի կողմից:

«ալիքական» այդ նոր մոնեօվրներին, բայց եւ այնպէս թոյլ ներեցէք ինծի մի քանի խօսք ասել "pro domo sua".

Աստիճանական զարգացումը — էվոլիւցիոն — տիեզերական օրէնք է: Եւ մենք հակասութիւն չենք համարում այդ օրէնքին, եթէ սաղմից աճելով զարգանում է մի էակ — յատուկ այդ սաղմին: Եթէ կաղնու փոքրիկ սերմից աճում է մի հսկայ կաղնի ծառ — այդ բանի մէջ իր քանակը տեսնում է մի բնական եւ բնութի նորմալ արտայայտութիւն: Հրաշք կը լինէր եթէ կաղնու սերմից դուրս գար, օրինակ, մի փուշ:

Արդ, եթէ մենք մի անհատի համոզմունքի եւ ուղղութեան մասին ենք խօսում, պէտք է միշտ տարբերենք ընդհանուր աշխարհայեացքի բնոյթը, յատկութիւնը, մանրամասնութիւններից, որոնք հետեւանք են մի գաղափարի լոգիկական զարգացման, հասկացողութիւնների խորացման: Եթէ ուզում ենք մէկին ապացուցել որ նա, օրինակ, թողել է արմատական-պրոգրեսիւ ուղղութիւնը, պէտք է ցոյց տանք թէ նա հակառակ ընթացք է բռնել ռէակցիոն, յետադէմ ուղղութեան է հետեւում, որովհետեւ արմատական պրոգրեսիւ ուղղութեան մէջ դէպի ձախ թեքումը առաջխաղացում է եւ ոչ յետադիմութեան: Իմ յեղողութեան մէջ ես չեմ գտնում ոչ մի է հարց, որի նկատմամբ իմ աշխարհայեացքի ընդհանուր հիմքը, յատկութիւնը, պրոգրեսիւ—արմատականութեան տարամերժ ընթացք ստացած լինէր:

Վերցնենք Թիւրքահայկական հարցը եւ իմ «երբեմն թունդ դաշնակցական» լինելուս խնդիրը:

Անշուշտ աշակերտական-պատանեկան շրջանի մասին չէ խօսքս, երբ բնական էր ենթարկել այն ազգային ռոմանտիզմի ազդեցութեան, որի մասին գրել է պ. Անկախը: Վերցնում եմ ուսանողական կեանքիս վերջին տարիները, երբ 1888ի Մոսկուայում կազմակերպւեց մի փոքրիկ ընկերութիւն, որ նպատակ էր դրել բազմակողմանի ուսումնասիրութեան ենթարկել Թիւրքաց Հայաստանը, նախ քան որ եւ է քաղաքական ձեռնարկութիւն սկսելը այն տեղ: Ուսանողական նստարանը թողնելու

պէս, ես փորձեցի այդ նպատակը իրագործել եւ եթէ ցանկացած ձեւով չյաջողեց — դա իմ անհատական ջանքերից դուրս էր (տես իմ «Այց Թիւրքաց Հայաստանին»): Այդ ուսումնասիրական-նախապատրաստական ուղղութիւնը, դրական ռէալ տակտիկայի կողմնակցութիւնը, չթողեց ինձ եւ այն ժամանակ, երբ կազմակերպուեց «Դաշնակցութիւնը»: Կենտրոնում 189) թւականներին տիրում էին երկու հոսանք, մէկը ուզում էր, նախ քան որ եւ է ագրեսիւ գործունէութեան դիմելը Թիւրքաց Հայաստանում, բազմակողմանի ուսումնասիրել այդ թերրա ինկոգնիթա-ի բոլոր առանձնայատուկ պայմանները եւ առ այժմ պասիւ-ինքնապաշտպանական տակտիկայի հետեւել: Եւ պէտք է ասել որ առաջին տարիներում անգին նախապատրաստական գործեր էին արուած այդ ուղղութեամբ:

Միւս հոսանքը, հմայուած ռուս նարոդովոլցիների եւ բուլղարական «հայդուկների» օրինակով, ծաղրում էր ուսումնասիրութիւնն էլ, նախապատրաստութիւններն էլ, առանձնայատուկ պայմաններն էլ եւ գըտ-

անկումից. եւ գործը յանձնուի այնպիսի փորձառու եւ անկեղծ գործիչների որոնք կարենան Դաշնակցութիւնը իրեն բարձրութեան վրայ պահել եւ այն ոյժերը գործածեն ի նպաստ հայ ազատագրութեան գործին. եւ ոչ թէ իրենց գրպանների և քմահաճոյքների համար։

Ահա Վարդոյին պայքարի ամբողջ միտքը դէպի դաշնակցութիւնը։

Մենք որ շատ թէ քիչ հասկացել ենք Վարդոյի պայքարի միտքը. ամբողջովին իրական պահանջներ կը տեսնենք։

Իսկ եթէ դաշնակցութիւնը ուրիշ կերպ է հասկացել դա էլ իրենց անհասկացող գլուխներից է. երբ այսպէս կամ այնպէս հապա ինչո՞ւ—դաշնակցական կոչուած լաքէները հրապարակ չեն իջնեք և տար մի համապատասխան կամ որոշ գաղափար պայքարի մասին։

Չէ՞ որ այդ լռութիւնը ինքնին կուգայ հաստատել թէ Դաշնակցութիւնը օպէրացիայի պէտքը ունի. և առաջին օպէրացիան ընողը եղաւ հէնց ինքը Վարդօն։

Ուրեմն Վարդոյի պայքարը ոչ թէ քննադատելի է այլ ընդհակառակը բոլորովին համապատասխան հայկական դատին եւ Դաշնակցութեան երկարատեւ կեանք ունենալուն միջոց մը։

Եթէ կան կարգ մը տիպեր որ այդ պայքարը անտեղի են նկատում, դա բացարձակապէս կուգայ հաստատելու թէ այդպիսիներն են Պիոնեանների նմաններ որոնք իրենց իգոտ պատառից չի զրկուելու համար է որ անտեղի նկատելով մէկտեղ ունեցան նաեւ քաջութիւն նոյն իսկ պայքարին սկսողը ՄԿՐՏՉԼՈՒ.. ո՞վ հեգնութիւն. ինչ պիտի ըսես այն ապարածներին որոնք հացի համար եղբօր արիւնը թափելու վատութիւնը կընդունին։ Մենք որ կը ցաւինք, դա միմիայն նրա համար է որ ժողովրդին սանթիմներով ապրող այդ սողուններն այնչափ անսանձ կերպով առաջ կը գնան, որ քաջութիւն կունենան նոյն իսկ Վարդոյէն 12 հազար ֆրանկը պահանջել. (կարծես թէ դրանք Վարդոյից աւելի վաստակել են.) որպէս թէ պէտքութիւնը կը զգացուի երկրին այս կամ այն կողմերը։

Դաշնակցական հոգեվաճառ լաքէների այս աչքակապուկ մեթոտին հաւատացողներն էլ կը կարծեն թէ պահանջը արդարացի է և իրականապէս պէտք կզգացուի երկրի մասին. ընդհակառակը այդ դրամի պէտքութիւնները կզգան Պիոնեանների Վռամեանների նմանները իրենց հայրենի մայրերի և իրենց համար. զո՞ւն ես ըսողները ու իրանց ետեւէն քարշ տուող ընկերներին բաժին հանելու համար. ինարկէ եթէ անոնց էլ բաժին չի հանեն վերջէն իրարու քիթ պիտի խածնեն. Եթէ դաշնակցական ոյժերէն կէսին կէսը (քառորդը) երկրի պէտքութեան յատկացուէր առանց սխալելու կրնամ ըսել թէ այսօր կազմուած հայդուկային խմբերու թիւը հարիւրների պիտի հասնէր։ Ո՞ւր են այնչափ դրամները որ յեղափոխութեան անունով հաւաքեցին. գո՞ւք գո՞ւք...։ Եւ եթէ իրենց դաշնակցական լաքէների այս կամ այն արտաքին ու անտեղի ծախսերը—(որոնց մասին «Նարժում»ում շատ խօսուած է) եթէ թուրք պաշտօնեաներին խոստացուէր աւելի մեծ դիրքութիւններ կունենայինք յեղ. գործունէութեան ասպարէզը անցընելու ծանկապատանում. մենք որ լաւ գիտենք թէ դրամը ինչ անցքին հրաշքներ գործել կուտայ հէնց թուրք պաշտօնեաների ձեռքով. ուստի պէտք է անպայման կերպով ընդունինք նաեւ սպասկարութիւնը։

Ուստի դաշնակցական գիտակից համակիրներին կը մնայ մեծ պարտականութիւնը կատարել. եթէ կուզեն դաշնակցութիւնը իր բարձրութեան վրայ պահեն մէկ խօսքով եթէ կուզեն չի դաւաճանեն Պետօներին. Խաբէբաների ալիներն դէմ. պէտք է անպայման կերպով ընտրեն պատասխանատուներ. ինարկէ գիտակից ու անկեղծ տարրից եւ ընդհանուր ժողովին վայրը հասցնեն ուրտեղ ոյժ տալով սկսած պայքարին կարենան հացկատակները մէկ խօսքով մեծ ու պզտիկ Պիոնեաններ դուրս վտարեն Դաշնակցութեան շարքերից։

Եւ նրանց տեղ դնեն փորձառու ազնիւ անկեղծ գործիչները որով ազատած պիտի ըլլա՞ն թէ իրենց և թէ կուսակցութեան վարկը. մենք հաստատ համոզուած ենք որ եթէ պատգամաւորական ժողովում դաշնակցական դատաւորները անկեղծօրէն դատեն Վարդոյին բրած պայքա՞րը յարմար սեպելով մէկտեղ պիտի դնեն փոխծառուներու շարքին մէջ. իսկ եթէ բոլոր պատգամաւորները ըլլա՞ն Պիոնեանի նմանները, պիտի ցաւինք որ դաշնակցական անհասկացող գլուխները. գիտակցութենէն բոլորովին զուրկ տարրեր են. ցաւալի և շատ ցաւալի պիտի ըլլա՛յ որ այնչափ երկար պայքարից յետոյ Դաշնակցական հուսակցութիւնը դալձեալ մոնոպոլճիներուն ձեռքը մնայ։

Այն ժամանակ չենք գիտեր թէ շատ թէ քիչ գիտակից դաշնակցականները ի՞նչ դիրք պիտի բռնեն, մոնոպոլճի դաշնակցականների հանդէպ։

Բացատրութիւն մը տալը կարժէ։

ԺԱԳ

ՍՕՖԻԱ, 20 Օգոստ. 1906

ԼՈՒՍՆԱԿԻՆ ՎՐԱՅԷՆ

——

Հայերուս մէջ սովորական երեւոյթ մըն է երբ որ մէկը ուրիշ հայաբնակ վայր մը գայ անծանօթ տեղական հասարակական գործերուն հնութիւն մը իբրեւ Կոլոմբոսեան նոր գիւտ մը կուզէ հռչակել. Վերջերս «Ռումբ»ը իր Ռաշիտով և խմբագիրով միասին պուլկարահայերուս հրնցած բան մը իբրեւ նոր ծրագիր հռչակեցին։ Խնդիրը կը վերաբերի Պուլկարիոյ առաջնորդութեան և պատրիարքարանի թեմարկութենէն դուրս ելլալու խնդրին։ Դուն կտս միայն Երուսաղէմ. ճիշդ լսելու տեղն է. միթինգները արդէն եղած, թաղականութիւններու համաձայնութիւնը արդէն առնուած, Կաթողիկոսին արդէն դիմուած, «Ռազմիկ»ի գոյութենէն դեռ առաջ, եկեր են մեզի իբր թէ նոր առաջարկ մը ընելու մեր ցաւերուն դարմա՛ն տանելու համար.....

Եւ որչափ մանկական ձեւով կը վճռուի այդ թէեւ պզտիկ բայց շատ բարդ խնդիրը։ Պատուիրակ ընտրենք, զրկենք Կովկասի համագումարին, կաթողիկոսին առաջարկենք. իսկ պուլկար կառավարութիւնը ո՞ւր մնաց. գիտելու ամենէն կարեւոր տեղը մոռցուած է... Կաթողիկոսը ամեն օր համաձայն է մարդ մը զրկել հոս, մէկ երկու անգամ ալ զրկած է, սակայն պուլկար կառավարութիւնը այդ եկածները ճանչցած չէ իբրեւ պաշտօնական հովիւ մը։ Ամենէն կարեւորը պուլկար կառավարութեան համաձայնութիւնը առնելն է. ուստի մենք ամենէն նպատակայարմարը կը գտնենք որ Պուլկարիոյ բոլոր հայաբնակ քաղաքները իրենց եկեղեցիներու շրջափակերուն մէջ միթինգներ սարքին և իրենց թաղական խորհուրդներէն պահանջեն լրջութեամբ կառավարութեան բացատրելով մեր ազգային գործերու անկերպարան և անկանոն վիճակը անկէ խնդրեն որ արտօնութիւն տրուի մեզ կաթողիկոսի հովանաւորութեան տակ անցնիլ, ու Էջմիածնէն առաջնորդ մը խնդրել.. Ու այդպէսով, փոխանակ կաթողիկոսէն սպասելու, զանազան բարդ դիւանագիտական խնդիրներու մէջ մտնալու մենք ինքներս խնդրած կըլլանք մեր կառավա-

---

նում որ «բոլոր ժողովուրդները մի շաբլոնով են ազատւում», եւ պէտք է իսկոյն եւ եթ զինել հայդուկային եւ տերրորիստական գործողութիւններ։ Պարզ է թէ ես ո՞ր հոսանքի կողմն էի. 1892 թւականի ամառը կայացաւ դաշնակցականների առաջին ընդհանուր ժողովը. Երկու հոսանքները բախւեցան։ Վերջ գրեց կենտրոնացման, մշակեց ապակենտրոնացում, ծրագիր մշակեց «բիւրօ»կրատիա հիմնեց, կպցրուեց եւ «սօսիալիզմ» խօսքը, որի դէմ էի ես, գտնելով որ թիւրքական լէժիմի դէմ քաղաքական կռւում սոցիալիստական գործունէութիւն չկայ. Յաղթող հանդիսացաւ ագրեսիւ քաղաքականութեան հոսանքը. 1892 թւականից յետոյ ես հեռացայ այդ կազմակերպութիւնից, դեռ պահպանելով ընկերական կապեր մի քանի գործիչների հետ. Դաշնակցութեան նախկին իդէալիստ վետերանները, եւ ոչ այլասերւած արդի դաշնակցականները—որոնք ընդունելով «միջոցների անխտրականութիւնը» դառան ատելի բռնակալներ հայ ժողովրդի համար. պէտք է որ յիշեն այդ բոլորը. 1896 թւականին առիթ ունեցայ մրնեւում, հայկական ջարդերից յետոյ, տեսնել եւ «բիւրօն»։ Թէ ինչ տպաւորութեան տակ ես հեռացայ այդ քուռզի—ապակեդրոնացման արգաւիք «բիւրօ»յից—դրան ապացոյց կը լինէր այն երկար նամակը, որ ես գրեցի Մոսկուայից Թ. գումարւած ընդհ. ժողովում կարդացւելու նպատակով. սակայն շէֆերը չէին բարեհաճել այդ անելու, որովհետեւ շարփաղանց խիստ քննադատութեան էին ենթարկւած բիւրօի տակտիկան եւ սիստէմը. Փոխէ արժանի համարած լինէին պահել այդ գրութիւնը Դ. արխիւում... հետաքրքրական յուշերի մի դոկումենտ կը լինէր անշուշտ։ Սակայն նեղ, անհամբերող ոգով տոգորւած խմբակը հազիւ թէ այդպիսի մեծ պատւի արժանացրած լինի իրան դատափետող գրութեան Այնուհետեւ իմ վերաբերմունքը դէպի Դաշնակցութիւնը եղել է միմիայն բացասական — քննադատական, իսկ երբ նա ոտքով գլխով ընկղմւեց «միջոցների անխտրականութեան» մէջ՝ ես այդ նոր կուրսի Դաշնակցութիւնը համարել եմ շեղւած իր բուն նպատակից եւ չարիք մեր ժողովրդի առաջդիմութեան գործում եւ երբէք չեմ քաշւել բոլոր ժողովներում խօսել այդ շէֆերի դէմ։

——

Դանք սոցիալիզմին։ Ես միշտ եղել եմ արմատական — պրոգրեսիստ սոցիալիստական գունաւորմամբ. իմ պայքարը կղերական բիւրոկրատիայի դէմ դպրոցական ասպարէզում եւ իմ հրապարակախօսական գործունէութիւնը յիշած ուղղութիւնից (թէ շեղել են այդ եղել է միմիայն դէպի ձախ). Ուրեմն, գրական պայմանները ինձ համար միշտ դերակշռող են եղել եւ իբրեւ դոկտրինեօրութեան թշնամի եւ էվոլիւցիոնիստ, մեր հայկական կեանքում քննադատաբար վերաբերւելով դէպի երեւոյթները չեմ կարողացել ամբողջապէս բաժանել այս կամ այն ազանդաւոր աշխարհայեացքը։ Իրականութիւն եւ ոչ ֆրազներ եւ միմիայն գիտութեան ու արդարութեան գլխաւորութեա—ահա իմ լոզունգը։

Անցեալ տարւայ թիւ 11-12 «Մուրճում», բիօ դօծօ սիւա յօդւածում, ես պարզեցի ընդհանուր գծերով իմ ուղղութիւնը։ Զանազան առիթներով ես արտայայտել եմ Կովկասեան սօցիալ դեմոկրատների վերաբերմամբ. եւ միայն անբարեխիղճ մանեօվրրիստը չի կարող հաւատալ որ համակրելով սօցիալ դեմոկրատներին ես չեմ բաժանել որոշ դէպքերում նրանց հայեացքները եւ տակտիկան. Բազմաթիւ դէպքերում ես բաժանել եմ Պլեխանովի հայեացքները, որոնց դէմ են եղել ռուսական սօցիալ դեմոկրատների աւելի ծայրայեղները եւ բլանկիստական հոսերով բռնուածները. եւ եթէ այնու ամենայնիւ ես ինձ օրթօդոքս սօցիալ դեմոկրատ չեմ համարում եւ աւելի մօտ եմ րեվիզիոնիստներին (Բեռնշտէյնիզմին) դրա պատճառը պարզ է. իբրեւ էվոլիւցիոնիստ ես չեմ կարող բնութեան մէջ, որի մի մասն է եւ մարդկութիւնը, ընդունել յանկարծակի կատաստրոֆների թէօրիան. յեղափոխութիւնը, ինչպէս ծնունդը, ինչպէս երկրաշարժը, էվոլիւցիոնական պրոցեսների վերջին ակտն է եւ արւեստական միջոցներով ապուշութիւն է առաջ բերել յեղափոխութիւն։ Իբրեւ գիտական մեթոդի ջատագով ես չեմ կարող ոեւէ դոգմատիզմ ընդունել. Իբրեւ արդա

ութենէն որ մեզի թոյլ տայ մեր Մայր աթոռին կրօնական հսկողութեանը տակ գտնուինք։ Անշուշտ եթէ պուլկար կառավարութիւնը տրամադիր է մեզի գոհացում տալու, աւելի գոհ պիտի ըլլայ որ իր հպատակները, կամ իր հովանիին տակ ապրող հայերը իրենց կրօնական և դպրոցական գործերը առողջ հիմերու վրայ դնելու համար իր բարեացակամ միջամտութիւնը և արտօնութիւնը կը խնդրեն։

Ռուսիա և «Ռազմիկ»ի խմբագրութիւնը լուսնակի վրայ, կապրին եղեր, ինչպէս կերեւի. երբ չեն գիտեր թէ իրենց մէջ հանած խնդիրը շատ հին է. արխատուած է, իսկ իրենց առաջարկած միջոցները անգործնական և կը սրտնեղին որ մենք իբր թէ կենդանի եղած չենք մեր գործերը կարգի բերելու համար երբ Կովկասը մեռելութեան մէջ էր։ Ոչ, մենք ոչ միայն մեզի այլ և ուրիշ տեղերու հայերու համար աշխատած ենք։ Պուլկարիոյ հայութիւնն էր որ շնորհիւ «Շարժում»ի եռանդուն բրօբականդի պատգամաւոր ղրկեց Լահէյի ժողովին. ամբողջ հայութեան ցաւերը ներկայացնելու համար։ Պուլկարիոյ հայութիւնն էր որ նոյն «Շարժում»ի շնորհիւ Օրմանեանի յիշելը դադրեցուց ամբողջ արտասահմանի մէջ։ Ինչ կընէր այսօր կենդանի եռուն Կովկասը այդ պատմական րոպէներուն մէջ և անոր մամուլը։

«Շարժում»ի շնորհիւ էր որ Պուլկարիոյ հայութիւնը տաճկահայ ամենափայլուն էպիսկոպոսներէն մին իրեն համար առաջնորդ ընտրեց, բայց Սուլթանը չը թողուց որ գայ Ս. Տ. պարոն Ռուշիտ և Զորդարեան. թէ՛ Պուլկարիոյ հայութիւնը և թէ՛ մամուլը իր պարտականութիւնը կատարած են և դուք Պուլկարիոյ մէջ նոր դարագլուխ հիմնելու յաւակնութենէն ազատ կացուցէք ձեզ.... և մի մոռցէք որ փշերէն մաքրած ճամբու մէջ է որ սկսաք քալել....

ՎԱՌՆԱՑԻ ՄԸ

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Նախարարապետ պ. Պեթքով վերադարձաւ Իշխանի քովէն. Գահիճի հրաժարման խնդիր չը կայ։ Իշխանը ըստ երեւոյթին գոհ է գահիճի վարած քաղաքականութենէն։ Իշխանը շուտով Սոֆիա կսպասուի։

ԱՐՏԱՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

ԹՈՒՐՔԻԱ

Օգոստոս 24 ին Պոլսէն կը հեռագրեն հետեւեալը—կառավարական շրջանակներու մէջ սկսած է մեծ տրամադրութիւն տիրել դէպի Պուլկարիան, ու այժմ կարելութիւն կը տեսնուի բարեկամական համաձայնութիւն կայացնել թէ սահմանագլխուն վրայ տեղի ունեցած միջադէպերու և թէ ուրիշ զանազան ծագած խնդիրներու մասին։

ՄԱԿԵԴՈՆԻԱ

23 Օգոստոսին Պարիզէն «Բոլ. Գորէս»ի թղթին կը հեռագրեն թէ՝ Ֆրանսական կառավարութիւնը ոչինչ գիտէ Անգլիոյ Մակեդոնիոյ ինքնավարութեան համար կազմած ծրագրի մասին։ Այդ պատճառով Ֆրանսա ի վիճակի չէ այդ խնդրի վերաբերմամբ որոշ դիրք բռնել։

ՌՈՒՍԻԱ

Օգոստոս 24 ին Պետերպուրգէն Պերլին կը հեռագրեն թէ Ցարի ցանկութեամբ Նախարարապետ Ստոլիպին եւ մանաւոր Ատենադպրին յանձնարարած է ոստիկանական նախարարութիւն մը ստեղծելու ծրագիր կազմել։

— Օգոստոս 23 ին Մոսկուայի ոստիկանութիւնը խուզարկութիւն կատարած է 3 ուսանողներու բնակարաններու մէջ և գտեր է փամփուշտներ, տրճանակներ և երեք ռումբեր։

— Դրաշարները մերժած են չարել յետադիմական «Վեչէ» թերթը։

— Օգոստոս 22 ին կը հեռագրեն թէ Մոսկուայի մէջ ձերբակալուած է սոսիալ տէմոկրատներու կ. կոմիտէն։

Մոսկուայի ոստիկանապետութեան դէմ անյաջող փորձ մը տեղի ունեցեր է։

— Յեղափոխական ընկերավարականները պաշտօնապէս կը յայտարարեն թէ զօրավար Մին սպաննուած է իրենց կարգադրութեամբ։

ԱԶԴԵՐ

Ազգ. երկսեռ վարժարանաց և Մանկապարտէզի աշակերտներուն մտից արձանագրութիւնք պիտի կատարուին ամսոյս 20 էն սկսեալ մինչեւ Սեպտեմբեր 3, ամէն առաւօտ ժամը 8–12, Ազգ. խորհրդարանին մէջ։

Ծնողք կամ պաշտպանք կը հրաւիրուին տանելու իրենց զաւակաց մտից արտօնագիրը՝ նշանակեալ ժամանակամիջոցին մէջ։

Դասախօսութիւնք կանոնաւորապէս պիտի սկսին Սեպտեմբեր 4 ին։

Հոգաբարձութիւն
Ազգ. երկսեռ վարժարանաց
Վառնա, 18 Օգոստ. 1906

Աղջկանց կրթարանն իր տասնմէկերրորդ տարեշրջանը կսկսի յառաջիկայ Սեպտ. 1 ին, ուրբաթ օրը։

Աշակերտաց ընդունելութեան մասին ծնողք կրնան բանակցիլ ամէն առաւօտ ժամը 9—12։

Տնօրէն
«Աղջկանց Կրթարանի»
Պ. ՃԻՑԵՐՃԵԱՆ

21 Օգոստ. 1906
Վառնա

«ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆ»ը իր 8-րդ. (ութերորդ) տարեշրջանը պիտի սկսի Սեպտ. 7 ին (հինգշաբթի) առտուան ժամը 9-ին։

Դպրոցի համար այս տարուան մեր ընտրած շէնքը առաջինները կը գերազանցէ ամէն կերպով. Մանաւանդ՝ գիշերօթիկներու բնակութեան համար ամէն կարգադրութիւն եղած է քանզի այդ նպատակին համար կառուցուած շէնք մըն է։

Գիշերօթիկներու համար ծնողք կամ ուրիշներ կրնան մեր հասցէին դիմել այսպէս—Բաւթէօր Եարալեան Ֆիլիբօլը (Պուլկարիա) Հիմնադիր-տնօրէն
Հ. Ն. Եարալեան
Ֆիլիպէ, 21 Օգոստ. 906

ութիւնը ամէն բանից գեր ի վերոյ համարող ես չեմ կարող կոյր հետեւող լինել այս կամ այն աղանդի շահերին։ Հետեւաբար, Մարքսի անսխալականութիւնը, ինչպէս եւ ամէն անսխալականութիւն աբսուրդ է ինձ համար. պրոլետարիատի բռնապետութիւն, դիկտատուրա, ինչպէս եւ ամէն մի բռնութիւն, դէմ է իմ համոզմունքներին. Ես չեմ հաւատում թէ դասակարգերի մէջ սերմանած թշնամութիւնները ատելութիւնը օգնում է սոցիալական խնդրի աջող լուծման. Դասակարգային կռիւը գոյութիւն ունի, սակայն այդ կռիւը պէտք է կուլտուրական միջոցներով առաջ տանել. օրէնսդրութեան, հասարակական հիմնարկութիւնների լայն դեմոկրատիզացիայի, քաղաքացիական ազատութեան կիրառմամբ եւ ոչ անհատների դէմ բռնի միջոցներով, ատելութիւն եւ թշնամութիւն սերմանելով, «բռուն տարական» ռեւոլյուցեօզութիւններ կատարելով։ Խաղաղ կուլտուրական զարգացումը ինքը արդէն մի հզօր գործօն է սոցիալական կարգերի աստիճանական յեղափոխութեան մէջ։

Սոցիալիզմը իբրեւ մի աշխարհայեացք, մի փիլիսոփայութիւն ունի բազմաթիւ նրբերանգութիւններ, նիւանսներ։ Որպէսզի մեր ընթերցողները գիտակցաբար վերաբերուեն դէպ այդ հզօր հոսանքը, ես, տպելով մեր աշխատակից Բ. Իշխանեանին «Կ. Մարքս եւ Մարքսիզմ» ընդարձակ գրուածքը, ասել էի որ պէտք է տամ եւ Բերնշտէյնի քննադատութիւնը։

Պարզ է որ ես կուրօրէն հպատակ եղել ոչ մէկ հեղինակութեան անկարող եմ եւ իմ ընդհանուր աշխարհայեացքիս, ընդհանուր ուղղութեան մասին միայն կարող է խօսք լինել, իսկ այս կամ այն հարցի մանրամասնութիւնները պարզելիս ինձ աւելի յետաքրքրում է մերձաւոր էտապը, քան հեռու ապագայի մասին վերացական ծրագիրները եւ ֆանտազիաները. Ագրարային հարցի մասին, օրինակ, ես համակարծիք եմ ժողովրդական ազատութեան մշակած ծրագրին։ Անշուշտ կապիտալիստական կարգերը պէտք է տեղի տան սոցիալիստական կարգերին. դա մարդկային առաջդիմութեան հասունացած էտապն է. Իսկ թէ ապագայում այդ սոցիալիստական հասարակութիւնը ինչ հնարներ կը գտնի նոր պայմաններում աւելի եւս կատարելագործելու մարդկանց յարաբերութիւնները՝ դա այժմ ռոմանների եւ ֆանտազիաների աշխարհն է, իսկ ներկայումս «Մուրճը» պէտք է տարածի մեր մէջ գիտական սոցիալիզմի հիմքերը։

Վերջացնում եմ իմ ասելիքս նոյն խօսքերով, որ ասել եմ իմ առաջին "Պրօ դոմօ սուա" գրուածքում (1905 թ. No. 11—12)

«Մեզ համար միակ հեղինակութիւնը՝ գիտութիւնը կանգ չի առնում եւ առաջ է ընթանում, իր յաղթական գնացքի տակ խորտակելով ամէն տեսակի նախապաշարմունքներ եւ քարացած հայեացքներ։ Մեզ ոգեւորող միակ զգացմունքը արդարութիւնն է, որով համակուել են արդէն առաջաւոր մարդկութեան մասսաները։ Մենք հաւատում ենք որ մարդկային հանճարն ու կորովը դուրս կը բերեն դեռ դասակարգային եւ ազգային լաբիրինթոսում դեգերող մարդկութիւնը մի նոր լուսաւոր աշխարհ»։

Իսկ եթէ ուզում էք իմանալ թէ այնուամենայնիւ դէպի ո՞ր քաղաքական կուսակցութիւնն է իմ համակրանքը—պարզ է որ դէպի գերմանական տիպի սոցիալ դեմոկրատիան եւ ոչ դէպի «անարխիստ-կոմմունիստները», որոնց նկատմամբ ո՛րքան քնքշութիւն ցոյց տուին մեր դաշնակցական շէֆերը, տպելով նրանց հայհոյանքները, սոցիալ դեմոկրատների մասին, թէեւ այդ բանում էլ մի ձեռքով սրածը, միւսով ջնջում էին, Բագուի մէջ այլ վերաբերմունք արտայայտելով դէպի նոյն կոմմունիստ-անարխիստները։ Բայց արդի դաշնակցական շէֆերի մէջ հետեւողականութիւն գտնել նշանակում է չը հասկնալ թէ ինչ բան է սումբուրն եւ եարալաշը դրանց գլուխներում եւ գործերում։

Լեւոն Սարգսեան

«Մուրճ»